

Vlad Ţepeş — etikum és függetlenség

Ötszáz évvel ezelőtt — mintegy évszázaddal megalakításuk után, de etnikai személyiségük megőrzésére fordított energiák ezer évét követően — a román fejedelemségeknek minden erejüket állami létük megőrzésére kellett fordítaniuk. Mircea cel Bătrîn és Alexandru cel Bun évszázadában vagyunk, Ştefan cel Mare és Vlad Ţepeş uralkodásának periódusában, a gazdasági és közigazgatási, politikai-hadászati és kulturális építés szakaszában. Azok a külső események, amelyek közepette ezeknek a fejedelmeknek az erőfeszítéseit nyomon követjük, egészen sajtóatosak: a legközvetlenebb földrajzi szomszédságban a török birodalom egyre fenyegetőbb terjeszkedése, már áldozatul esett az évezredes Konstantinápoly, függetlenségüket évszázadokra elvesztő országok és népek, s nem kevésbé fenyegető a kelet-európai feudális államok politikája. E nehéz körülmények közepette kovácsolódott ki a nép önmegtartó képessége, az az áldozatkészség, amelyet a haza érdekei megköveteltek, de nem kevésbé vezetőinek diplomáciai és politikai tehetsége, azoké, akiknek sikerült a tömegek energiáit megszervezniük, és a legmagasabb cél: a függetlenség felé irányítaniuk.

Messze volt még a politika tudománya kialakulásának ideje. De a történeti szükségyszerűség megkövetelte azt az intuíciót, amely eligazította őket a belpolitika és a nemzetközi politika összefüggő szövevényében. Nem véletlen tehát, hogy olyan vezetők cselekvésének idején, mint Ştefan cel Mare, Vlad Ţepeş vagy Hunyadi János, a fejedelemségek a gazdasági és művelődésbeli felvirágzás mellett nemzetközi tekintélyük fénykorát élték. Machiavelli csak néhány évtizeddel később fogja felvázolni annak a fejedelemnek az arcképét, akinek joga és kötelessége — az ő felfogásában — minden áron kikovácsolni a központosított államot, de a Román Fejedelemségek uralkodóinak, közöttük Vlad Ţepeşnek, sikerülni fog minden eszközt, minden erőt, amellyel történelmi elhivatásuk felruházta őket, felhasználniuk azért, hogy az országot egyetlen akarat, egyetlen lelkiismeret eszményévé tegyék.

Az az új „rend”, amelyet a teljes függetlenség, a megálmodott, olykor időlegesen elért függetlenség jelentett a szomszéd országokkal való kapcsolatokban, feltételezte az uralkodó feltétlen, korlátlan cselekvési szabadságának meghonosodását az országhatárokon belül. Nem véletlen, hogy Vlad Ţepeş sosem tévesztette szem elől azt az állandó veszedelmet, amelyet a haza érdekei szempontjából a bojárok pártoskodása jelentett, azt a kaotikus állapotot, amelyet folyamatos és erős uralkodások hiánya, a szervezett közigazgatás és a biztosított haderő hiánya idézett elő. Ezért kénytelen rendkívüli szigorúságú politikai és etikai intézkedésekkel, a kemény kéz politikájával féken tartani az ellenséges bojárokat, tüzzel-vassal irtani a feltételek szülte bajokat, az útonállást, csalást, naplopást. A bojárokkal szemben alkalmazott „pedagógiáját” azokkal a megpróbáltatásokkal indokolja, amelyeket az ország kénytelen elviselni urai kétszínűsködése, árulásai kárvallottjaként. Jellemző, hogy éppen a nagy hadi győzelmek — 1562 — őszén a kapzsi és döntő történelmi cselekvésre képtelen bojárság kész lenne meghódulásra a Félhold uralma előtt. Válaszként a bojároknak erre a kapitalációs magatartására a vajda — amint egy korabeli forrásból tudjuk — „azon fáradozott, hogy meggyőzze őket, ne kérjenek békét a legyőzöttektől, fegyverrel védekezzenek, és védjék javaikat, meggyőzni igyekezett őket, hogy éljenek szabadságban, s végül kereken megmondta: amíg csak él, sose fogja eltűnni, hogy Havasalföld adófizetője legyen a töröknek”. S íme, igazságszolgáltatási szellemének egyik kemény argumentuma: „És oly erősen gyűlölte a rosszat az ő országában, hogy ha valaki valami rosszat cselekedett, lopott vagy rabolt, hazudott vagy önkényeskedett, az ilyenek közül egy sem maradt életben. Akár nagybojár volt, pápa vagy szerzetes, avagy közrendű ember, vagy bármilyen gazdag is lett legyen, a haláltól meg nem válhatta magát.” A pártos bojárok és a gonosztevők megrendszabályozásával egyidejűleg Vlad Ţepeş saját hadsereget létesít parasztokból és szolganépből, az ő „nagy sereg”-ét, hősi hagyományát minden biztonsággal szavatolt uralkodásnak.

Híressé vált döntéseket hoz ama diplomaták vagy külföldi kereskedők ellen, akik nem tartották tiszteletben az ő abszolút uralmát és a megállapodásokat, végül pedig meghirdeti azokat a rendszabályokat, amelyek az állam politikai függetlenségét a saját gazdasági, kereskedelmi és közélet fejlesztése útján voltak hivatottak támogatni. „És vegyék eszetekbe — írja a brassóiaknak —, hogy ha egy ember vagy uralkodó erős és hatalmas (országában), akkor olyan békét érhet el, amilyent akar: de hogyha ereje nincs, egy hatalmasabb rátámadhat, és azt teszi vele, amit akar.“ Függetlenségének jele, s ez az országot testesíti meg, az a kérése is, amelyet az isztambuli követekkel közöl, de valójában a szultánhoz intéz, hogy „ne küldje az ő szokását más uralkodókhoz, akik nem kérnek belőle, hanem tartsa meg magának“. Ezzel a kívánsággal egybehangzóan, mert hogy ő, Havasalföld ura „nagy“ és „bölcs uralkodó“, megköveteli más országok uralkodóitól, hogy mindnyájuk méltóságának megfelelően alkalmas követeket küldjenek hozzá.

Rövid uralkodásai során Vlad Tepeş tevékenysége a Havasalföld, Moldva és Erdély egy másik alapvető történelmi törekvését is tükrözi; a gondolat és cselekvés *egységét*. Még uralomra kerülése előtt, a török fogság után közvetlen közletről megismeri a moldvaiak és erdélyiek valóságos aspirációit, hogy aztán merész vállalkozásaiban a két fejedelemség segítségére támaszkodjék: „Gyertek — szól a brassói kereskedőkhöz — kenyérrrel és áruval, és táplálkozzatok, mert isten úgy akarta, hogy most egyetlen ország legyünk.“ Círstian pedig, a tŕgovistei adószedő várnagy ugyanazokhoz a címzettekhez szólván, minden bizonnyal ura akaratát fejezi ki: „dicsérjétek mindenható urunkat, trombitával, énekkel és haranggal, ahogyan mi tettük a mi országunkban, amely a tietek is.“ Ez a magatartás az elődök politikáját folytatja, és megerősíti a majd elkövetkező haladó uralkodások alapvonását; mindezt majd 1600-ban Mihai Viteazul teszi fel a koronát!

Havasalföld függetlensége fontosságának tudatában, lakói jóléte érdekében Vlad Tepeş ezt a függetlenséget Délkelet-Európa és az egész kontinens ügyévé teszi! A Dunánál és a Kárpátoknál megszervezett ellenállás esélyeitől függ a végek nyugalma, de azon túl az európai civilizáció biztonsága is. Ez az oka annak, hogy — akár csak a maga idején Ştefan cel Mare — Tepeş úgy fogalmazza meg a románok harcának támogatására felszólító alapelveket, mint közös ügyet: „Ha pedig, mitől isten óvjon, rossz végre jutunk, Felsőgednek [Mátyás király — E.S.C.] sem lesz haszna, hanem az egész kereszténységnek kára.“ A hadjárat azonnali eredményétől függetlenül, harci elszántsága és az ügy szolgálatába állított energiája párját ritkítja: „Nem akarunk megfutni — biztosítja Mátyást — a vadságuk elől [a betolakodókról van szó — E.S.C.], de mindenképpen megküzdeni velük.“

Látjuk, amint az ország lelkes bátorsága élén magasra emeli a szabadság és a függetlenség zászlaját, amint az idegen beözönlők útjában mindent elpusztít, jeles csatákat nyer, irgalmatlanul büntet ellenséget vagy hitvány alattvalót, s úgy vonul be az ország történetébe, mint a nemzet vitézségének és igazságának, katonai és politikai szellemének jelképes alakja. Meg kell említenünk, hogy II. Mohamed szultán, aki egy hatalmas sereg élén kel át a Dunán, vereséget szenved a vajda seregeitől, és Tŕgoviste mellett, annak az elretentő képnek a láttán, amelyet Vlad az összeomlás megelőzésének szánt, elismeri: „Nem veheti el egy olyan férfi országát, aki ilyen nagy tetteket hajt végre, s mindenképpől így tud uralkodni országán és alattvalóin... ez a férfi többre hivatott.“

Vlad Tepeşnek valóban nem jutott sem hosszú uralkodás, sem a képességeihez méltó kiterjedésű uralom. Hírét az idő tovább növeli mint felhívást az igazságra és függetlenségre.

Eugen S. Cucerzan

A nyugatrómai birodalom bukása

1976. augusztus 28-án múlt ezeröttszáz éve annak, hogy a vizigótok királya, Odoaker megfosztotta trónjától az utolsó római császárt, Romulus Augustulust, és a hatalom jelvényeit elküldte Zéno bizánci császárnak, egy levél kíséretében, amelyben ünnepélyesen kijelentette, hogy „nem kívánja Itáliában a császári utódlás folytatását“. Ez csak szimbolikus fináléja volt egy hosszú válságos korszaknak.

A nyugatrómai birodalom megszűnésének problémája, az ún. „bukás kérdése“ különösen az újkor hajnalától szüntelenül foglalkoztatta a történészeket, a filozófusokat és a szepirókat. Először Montesquieu — a francia forradalom előestéjén, amikor a feudális társadalom szintén a bukás küszöbén állt — írta meg nagy

művét, a *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*-t (Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól), azután az angol Edward Gibbon adta ki mai napig el nem avult munkáját, a *The Decline and Fall of the Roman Empire*-t (A római birodalom hanyatlása és bukása). Azóta se szeri, se száma azoknak a tanulmányoknak, amelyek az antik világ tragikus letűnését tárgyalják. Friedrich Dürrenmatt *A nagy Romulus* című drámában ezeket a sokat sejtető szavakat adja az utolsó császár, Romulus Augustulus szájába: „Nem én árultam el a birodalmat. Róma önmagát árulta el. Ismerte az igazságot; és mégis az erőszakot választotta. Tudta, mi az emberség, mégis a zsarnokságot választotta. Kétféleképpen is lealacsonyodott: önmaga előtt és azoknak a népeknek a színe előtt, amelyeket hatalmába kerített... Róma legyengült, támolygó öregasszony lett belőle, de nem mentesül a felelősségtől, a bűn, amely terheli, nincs jövátéve.“

A történetkutatásnak egyik zaklató, sokat vitatott kérdése: mi volt Rómának a „vétké“, amiért nem mentesült a felelősségtől, és bukással bűnhődött? Hogyan magyarázható, hogy ez a világbirodalom, amely átvette és továbbfejlesztette mindazt, amit a Közel-Kelet klasszikus népei: az egyiptomiak, mezopotámiaiak, föníciaiak, a zsidók, majd a görögök évszázadokon át alkottak, éppen akkor bukjon el, amikor a rómaiásítás lényegében már végbement, amikor Britanniától Észak-Afrikáig, Hispániától a Fekete-tengerig minden nép latinul beszélt, és rómainak vallotta magát?

Nincs itt helyünk a hanyatlást konkrét történeti eseményeken végigkísérni. Megelégszünk a fontosabb események felvázolásával. Az I. és a II. század folyamán, „az emberiségnek ebben a legboldogabb korszakában“ — ahogyan Gibbon nevezte a császárság két első századát — a római béke — *Pax Romana* — addig nem ismert gazdasági és kulturális fellendülést ért el. A III. században azonban már beköszöntött a válság, a gazdasági és a társadalmi romlás, és a birodalom ideiglenesen három részre szakadt. A század végén Diocletianus császár reformjával rövid ideig tartó nyugalmat hozott, de bevezette az abszolutisztikus uralmat, a *dominatus* elnevezés alatt ismert új hatalmi rendszert. 395-ben a birodalom két részre: a keletrómai és a nyugatrómai birodalomra oszlott, és a kettő fejlődési iránya egyre jobban távolodott egymástól. Először 410-ben Alarich gótjai, majd 455-ben a vandálok foglalják el ideiglenesen az örök várost, míg 476-ban a császári hatalom végleg megszűnt.

A kortársak és a hanyatlás kérdése

Különösen a második világháború után a történetkutatás igyekezett megvizsgálni, hogyan is látták a hanyatlás hosszú időszakát a kortársak, mit mondanak róla a történeti források. Természetesen az emberi lét rövid volta nem tette lehetővé, hogy a kortársak közül bárki is összefüggő, egységes képet nyújtson a végbemenő változásokról, de a korszak írói jól érzékeltetik a nehéz helyzetet. Cyprianus sztoikus és keresztény filozófus, és vele a IV. és V. század sok írója, kozmogonikus jelenséggel magyarázza a hanyatlás tüneteit: „Minden — írja —, ami születik, a világegyetem általános elgyengülése miatt, elkorcsosul. Senki se csodálkozzék, ha azt látja, hogy világegyetemünkben minden elpusztul, mert a világegyetem a maga egészében hanyatlásban van és a végét járja.“ A IV. század elején, Nagy Konstantin uralkodása alatt, ezt a mély pesszimizmust bizonyos derűlátás váltja fel, az új ideológia, a kereszténység háromszáz éves harcát győzelem koronázta. Ekkor írja Eusebius: „A világ szüntelenül a magasabb értelmi szint, a több igazságosság, a mélyebb kegyesség és a tágabb civilizáció felé halad.“ Ezt a magabiztosságot azonban csakhamar ismét az elmúlás gondolata váltja fel.

Egyes írók a hanyatlás okát a megváltozott politikai helyzetben, a császári zsarnokságban találják meg. Herodianus III. századi történész úgy véli, hogy minden baj oka a császári zsarnokság, ez vezet a társadalmi elit felszámolásához, ez szüli a népi felkeléseket, ez okozza a városok elszegényedését, a néptömegek elégedetlenségét. Ez a gondolat azután mindegyre visszatér, megtalálható Julianus császár írásaiban, a görög Thémisztiosznál és Libaniusnál.

Egyes kortársak a nehézségeket a „barbárok“ támadásainak és betelepítésének tulajdonítják. Színészüzb példál a bajok okát abban látja, hogy „a birodalom farkasokat fogadott őriző kutyáknak [...], pedig el kellett volna üznie őket“. Thémisztiosz, egy másik görög író azt állítja, hogy „a gótokat földművelőkké kellett volna átnevelni, vas kardjaikból és mellvértjeikből kapát és sarlót kellett volna kovácsolni“. Az V. század utolsó nagy „pogány“ költője, Rutilius Numantianus, a birodalom szerencsétlenségét a gót Stilico árulásának tulajdonítja, mert kiszolgáltatta Rómát, és Alarich a keresztények árulása folytán vonulhatott be a

rővárosba. A legtöbb korabeli író tehát érzi, hogy megnehezült az idők járása, s ennek okát a fentiek mellett az éghajlat megváltozásának, a talaj kimerülésének s más gazdasági tényezőknek tulajdonítja.

Modern elméletek

Korunk történészei ezeket a tényezőket ismét vizsgálat alá vették, és egyik-másik valóban bennük fedezte fel a bukás okozóit. Az angol Huntington például az éghajlati viszonyok megváltozásának, a hosszú ideig tartó szárazságnak, mások a talaj kimerülésének (V. Vasziljev) és a mezőgazdaság hanyatlásával beálló gazdasági nehézségeknek tulajdonítják a kirobbant általános válságot és hanyatlást.

A modern történetírás gyakran hivatkozik a demográfiai okokra, a birodalom fokozatos elnéptelenedésére. A II. századtól kezdve a szinte szüntelenül dühöngő pestis, továbbá a barbár betörések, a földművelő lakosság gyakori áttelepülése, a belső társadalmi és politikai harcok, nem utolsósorban az elharapódzó egykerendszer nagymértékben hozzájárult a lakosság számának csökkenéséhez. Egyes tartományok annyira elnéptelenedtek, hogy a szomszédos népek betelepítése állampolitikává vált. Görögország összalakossága például a IV. században nem haladta meg a klasszikus kori Athén lakosságának a számát.

Már Juvenalis, az I. században élt satíraíró keserűen állapítja meg, hogy az „Orontész a Tiberiszbe ömlik”, vagyis hogy Róma lakosságát felhígítja a Keletről odaáramló mindenfajta népség, s emiatt elhajványulnak a harci erények. Juvenalis ezzel először fogalmazta meg, nem tudatosan ugyan, azt a múlt század végétől oly gyakran ismételt tételt, mely szerint a faji keveredés biológiai leromlással járt, és képtelenné tette a rómaiakat birodalmuk fenntartására. Ujabbban az amerikai Tenney Frank és a német J. Vogt igyekezett új érvekkel alátámasztani ezt a reakciós és semmivel sem igazolható elméletet.

Egyesek, Herodianus példáját követve, a császári abszolútizmusban keresik a hanyatlás okát. Úgy vélik, hogy a hatalom egyetlen kézbe való összpontosítása, a birodalom urának, a császárnak égi magasságokba való emelése (Heitland) elfojtotta az egyéni kezdeményezést, és a hatalmas birodalom egyetlen központja, „motorja” képtelen volt mozgásba hozni a tétlen, közömbössé vált részeket.

A legtöbb kutató valamilyen társadalmi vagy gazdasági tényezőben keresi ennek a bonyolult folyamatnak az okozóját. Egyesek a pénz elértektelenedésével beálló gazdasági zűrzavart (Barbagallo), mások a természeti gazdálkodásra való visszatérést, a pénzügyi szervek mérhetetlen visszaéléseit (Boak) hangsúlyozzák. Max Weber a munkaerő- és rabszolga hiányt tartja a legfontosabb kiváltó oknak. A modern történetírás gyakran visszatér a már Montesquieu és Gibbon megfogalmazta magyarázathoz, mely szerint az abszolút monarchia, a kereszténység, az egyház túlzó hatalma vezet a romláshoz. Fr. Altheim egy, az akkori egész világra kiterjedő Róma-ellenes koalícióról beszél, melynek során Európa, Ázsia, Afrika népei közösen támadtak a birodalomra, s az elavult római hadvezetés és külpolitika nem volt képes visszaverni támadásukat.

Ma is népszerű Rostovtzeff elmélete, melyet a római birodalom gazdasági és társadalmi történetéről írott művében fejtett ki. Szerinte a hanyatlás a III. század válságával kezdődött, amikor a hadsereg kíméletlen harcot indított a városi arisztokrácia ellen. A katonák többségükben ugyanis az évszázadokon át kiszipolyozott falusi tömegeket képviselték, akik kirekesztettek a római kultúra minden jótételéből, parasztok és kolónusok voltak, akik munkájukkal és adójukkal biztosították a város magasabb műveltségét, az uralkodó rétegek könnyű életét. A hadsereg, azaz a parasztok győzedelmeskedtek a városi arisztokrácián, s ezzel véget ért a város uralma a falu felett. A kiváltságos rétegek, az elit pusztulása vezetett — Rostovtzeff szavait használva — a „proletár forradalomhoz”, amely azután megásta a birodalom sírját. Ez a látszólag haladó, de lényegében reakciós elmélet a kapitalizmust védelmezi, a proletár forradalom létjogosultságát vonja kétségbe, és tudománytalan is, mert olyan fogalmakkal él, amelyek az ókorra nem alkalmazhatók.

Van olyan nézet, amely szerint a birodalom belső baj, örökletes betegség áldozata lett, melyet a római civilizáció már a köztársaság korától fogva magában hordott. A görögöktől átvett örökség volt ez, és a római állam belső szerkezetében lappangott, abban a szerkezetben, amely feláldozta a falut a városért, mert a város fényét, minden pompáját a falu kiszipolyozásából kapta — ami idővel a gazdasági és társadalmi ellentétek pusztító kirobbanásához vezetett, akárcsak a görög városállamok esetében. A köztársaság súlyos örökségét: a mezőgazdasági termelés vontatottságát, a városok és a városi henyélő népség ellátásának örökös gondját a birodalom még súlyosabbá tette, mert a császári ideológia megkívánta

a költséges építkezéseket, a hadi kiadások állandó növelését. Emiatt a birodalom gazdaságilag legyengült, és nem tudott ellenállni a vándornépek támadásainak.

Ezt a különben szépen hangzó tételt csakhamar többen kétségbe vonták. H. Irène Marrou francia történetfilozófus abból indul ki, hogy „a történeti valóságban mindig sokkal több dolog van, mint amennyit a legátfogóbb elmélet fel tud ölelni”. Kétségbe vonja, hogy a római birodalom olyan szervezet lett volna, amelynek ha egyetlen része megbetegszik, ez az egész élő szervezet halálát kiváltja. Igaz, hogy fennállásának utolsó két évszázadában mutatkoztak a hanyatlás jelei, de bizonyos technikai eljárásokban, például a vas feldolgozásában, a vízimalom használatában a fejlődés is kimutatható. Ha viszont elfogadjuk, hogy a késői birodalom lényegében egészséges szervezetű volt, akkor pusztulását nem tulajdoníthatjuk örökölt betegségének, hanem valamilyen külső erőnek, más szóval nem végelegyengülésben múlt ki, hanem azért pusztult el, mert meggyilkolták. „Tévedés azt állítani, hogy Róma hanyatlásban volt — állapítja meg a neves francia történész, Pigagniol. — Nem tekinthető hanyatlásnak egy olyan korszak, amelyben annyi nagy tehetség született, annyi erény és hősiesség virágzott.” A birodalmat tehát „meggyilkolták”, s a gyilkosok a rá támadó barbárok voltak.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy vannak olyan elméletek is, amelyek egyszerűen kétségbe vonják a nyugatrómai birodalom bukását. Ezek a vándornépek letelepítését természetes folyamatnak tekintik, a válság korszakát az átalakulások időszakának, amikor a római műveltség alapján kialakult a középkori keresztény Európa, létrejöttek a román nyelvek és a latin népek. Nem kétséges, hogy a római antikvitás továbbélt, mégis a valóság tűzött elferdítésének kell tekintenünk, hogy nem hajlandók tudomásul venni a nyugatrómai birodalom bukását.

A történelmi materializmus és a bukás kérdése

A történelmi materializmus alapján álló történetkutatás lényegében ma is az engelsi felfogás alapján áll: a történeti valóságnak megfelelően a birodalom bukását két alapvető tényezőnek tulajdonítja: annak, hogy „a rabszolgaság túlélte önmagát”, és a barbárok támadásának. Ismeretes, hogy a római társadalom rabszolgatartó társadalom volt. Amikor tehát a rabszolgaság túlhaladottá vált, a termelés válságba került, és az egész birodalom hanyatlásnak indult. A termelés válságának első megnyilvánulási máj az I. században jelentkeztek, de a válság teljes kibontakozása a III. század közepétől számítható. A polgári történetírás fölemeltette jelenségek: a termelés visszaesése, a pénz leromlása, a császári abszolutizmus, a város és a falu elmélyült ellentéte, a parasztok és kolónusok szökése, az elnéptelenedés — nem okai, hanem csak tünetei annak a ténynek, hogy a rabszolgaság elavult, és elkerülhetetlenül napirendre került a rabszolgatermelési módnak mással való felcserélése. Ez a folyamat meg is indult; fontosabb fázisai: a kolonátus kialakulása, a nagybirtok önállósodása, a természeti gazdálkodásra való áttérés, a rabszolgának a kolónus rangjára való emelése és, nem utolsósorban, Konstantin császár *Origo* (eredet) törvénye, mely a kolónust földhöz kötötte, és a kézművességet örökletes foglalkozássá tette.

A megindult folyamat kiteljesedését hátráltatták, illetve megakadályozták a vándornépek támadásai. A termelési válságban levő birodalom nem tudott megfelelő katonai erőt szembeállítani a rajnai, a dunai, a keleti és az afrikai határ mentén egyre viharosabban támadó germánokkal és perzsákkal és a különböző afrikai törzsekkel. A mostani támadások ugyanis nemcsak nagyobb területekre terjedtek ki, mint a korábbiak, hiszen a birodalom csaknem valamennyi határát érintették, hanem erős törzsszövetségekbe tömörült törzsek és népek törtek rá a birodalomra, és a legtöbb közülük gyors lovas vagy tevék egységeket vetett be, amelyekkel szemben a többnyire gyalogos római hadsereg alulmaradt. A III. század közepétől kezdve a szünet nélküli határmenti harcok hosszú, kíméletlen háborúba fonódtak össze, és felőrölték a termelési válság miatt a birodalomnak úgyszólván legyengült ellenálló erejét. Amióta Konstantin császár felépítette a második fővárost, Konstantinápolyt, és köréje nagy katonai erőket vont össze, az azokról visszapatannó támadó hullámok természetszerűen hőmpölyögtek a nyugati területek felé, ami végül is a birodalom nyugati felének a bukásával járt.

A nyugatrómai birodalom hanyatlása és bukása tehát két, egymással szorosan összefüggő oknak tulajdonítható: a termelési és társadalmi válságnak, amely abból adódott, hogy a rabszolgaság túlélte önmagát, és az ún. barbár népek támadásainak. A kettő, a velük járó számos gazdasági, társadalmi, katonai és kulturális jelenséggel együtt, vezetett a 476. évi eseményhez, a nyugatrómai birodalom végleges felszámolásához.

Bodor András